

ÁLLATTARTÁSSAL KAPCSOLATOS FOGLALKOZÁSOK I.

Dr. Kenéz Árpád
 Állattenyésztési
 Teljesítményvizsgáló Kft.

Gulyás, Csikós, Juhász, Kondás – A Pásztorok között ez volt a hierarchia, ám elnevezéseik legalább olyan változatosak voltak, mint amilyen a viseletük, vagy az azon található díszítőmotívumok. Egy-egy pásztortípuson belül is megvolt a különböző alá-fölrendeltségi viszony, és az, hogy ki, pontosan mivel is kell, hogy foglalkozzon. Ebben a cikkben

a megszokottakon túl néhány olyan kevésbé ismert kifejezést is összegyűjtöttem, amelyek jelentését már régen elfelejtettük, de például a mai családnevekben még meg-megjelennek. A foglalkozásokat az őrzött állatfajok alapján csoportosítottam.

SZARVASMARHA

Csordás, csordós: A legelőről az állatokkal naponta hazajáró marhapásztor. A csak teheneket őrző csordást tehéncsordásnak nevezték (Bodó 1992). A Csordás gyakori vezetéknév (Hajdú 2010).

1. kép: A képen az látható, amint a csordás egyszerűbb kivitelű bádognyújtóval hangjelzést ad a kihajtáskor (MEK)

Göbölypásztor, göbölyszedő, göbölös, sörös, sőrepásztor, marhagyújtó: Hízó szarvasmarha őrzője. A göbölös és sőre

is a hízalásra fogott marhát jelöli. A tőzsérek megbízásából kiválogatták és összegyűjtötték a vásárra hajtandó állatokat és legelőn felhizlalták őket (Nyakas 1989). Mind a Sőre, mind a Göbölös, Göböl, Göbölös vezetéknévként is előfordul (Hajdú 2010).

Gulyás: A legelőn kint háló állatokat őrző pásztor. A rábízott állatért felelős a számadó gulyás. A pásztorhierarchia legmagasabb fokán áll. Ezt követi a csikós, a juhász majd a kanász (Herman 1914, Bodó 1992). A gulyások kalapjukba tűzoktollat tűznek (Balogh 1942). Mivel az uradalmaknál nem csak gulyát és kigulyát tartottak a legelőn, hanem kor és nem szerint külön legeltettek, a gulyások elnevezése is ennek megfelelően változott (bikás, ökörgulyás/ökrész, tinógulyás üszögulyás, borjú-pásztor, ünögulyás, tehenes, tehenész, tehenpásztor) (Bodó 1992). A Gulyás gyakori vezetéknév hazánkban (Hajdú 2010).

Lappangtató: Marhatolvaj (Herman 1914). A rejtést, megbújást jelző régi szóból eredeztethető.

Tözsér, köpecz, marhakupecz, marhagyűjtő, marha kuszmir, köszmér, marhavevő: Marhakereskedő. A szó eredetére két verzió látott napvilágot, melyek szerint vagy a német tauschen (cserélni) kifejezésből magyarosodott, vagy a hajdúböszörményi izmaelitáknál is használt tuddzser (kereskedő) szóból eredeztethető (Herman 1914, Magyar Etimológiai Szótár). Debrecenben a 16. században gazdag tözsérréteg alakult ki, amely Európa szerte is híres volt (Nyakas 1989). A Tözsér, Tözsér, Tösér, Tösér vezetéknevek az ismertebbek közé tartoznak, de a Kuszmir és a Köpecz is regisztrált családnevek (Hajdú 2010).

1. kép: Marhakereskedő és felesége (www.tudasbazis.sulinet.hu)

2. kép: Szöllősy Gábor, hagyományőrző, a Mezőgazdasági Múzeum nyugalmazott muzeológusa 17. századi marhatözsér viseletében, amely Birckenstein 1686-ban megjelent geometriakönyvének Beckó várát ábrázoló lapján látható Yustus van der Nypoort rézkarcon megfigyelhető ruházat alapján készült. A ruhát Vályi-Nagy Enikő készítette (Fotó: Szöllősy G.)

LÓ

Csikós: Hagyományőrző körökben az egyik legkedveltebb foglalkozás (lásd csikósbemutatók). Jellegetes viseletük messziről szembetűnő (csikós kalap daru- vagy kócsagtollal, csikós szűr, és a vállra vetett karikás ostor). Lóról őrizték a jószágot. Életvitelszerűen éltek az állatokkal a legelőn: „A csikós lakása a puszta, melynek teteje a kék ég” (Balogh 1942). A vigyázó csikós a csődörménest (Herman 1914), a cifra-csikós a tenyészállatokat, a renyhecsikós pedig azt a ménest őrizte, amiben mindenféle jószág előfordul (heréltek, heverő kancák). További elnevezések: csődörös, garabócsikós, vigyázócsikós, ménespásztor, méneshajtó (Herman 1914). A Csikós vagy a Csíkós a Gulyáshoz hasonlóan gyakori családnev.

Lóköltő: Lótolvaj, lólopó betyár. Manapság már megbízhatatlan, szélhámos, nem szavahihető személyekre használjuk.

Lókupecz, lócsiszár, lókereskedő: Jellemzően a cigánysághoz köthető foglalkozás, a mai napig is gyakran találkozhatunk velük a különböző állatvásárokon. A lovári nyelvjárás elnevezése is magát a lókupecet jelenti. A lócsiszár a lónyúzó, lókínzó jelentéssel is bírt (Herman 1914, MEK).

A cikk második részében a juh, a sertés, és egyéb állatfajták tartásával kapcsolatos foglalkozásokkal ismerkedhetnek meg kedves olvasóink.

3. kép: Ifj. Kosina Péter csikós (Fotó: Kakuk Gy.)

4. kép: Csikósok (korabeli grafika, Magyar Kereskedelmi és Vendéglátóipari Múzeum, Budapest, leltári szám: VF_5585, www.mandadb.hu)

ÁLLATTARTÁSSAL KAPCSOLATOS FOGLALKOZÁSOK II.

Dr. Kenéz Árpád
 Állattenyésztési
 Teljesítményvizsgáló Kft.

Az előző részben a szarvasmarha- és a ló tartással kapcsolatos foglalkozásokról olvashattak, melyeket

családnevek is őriznek. Jelen cikkemben a juh, a sertés és egyéb állatfajokkal folytatom a sort.

JUH

Bács, bácsa, bacsó, bacsus: A számadó juhász másnéven, a juhászok első embere a tejfeldolgozással foglalkozott. Segítői a pakulár és a csóring voltak. A szó román eredetű. Elsősorban az erdélyi juhászatokban alkalmazták, de az Alföldön is elterjedt. Mondták majorosnak vagy nyájjuhásznak is. Kellő szakismeretű, saját vagyonnal rendelkező idős juhász lehetett csak bács. A bojtárt, pakulárt maga választotta ki (Herman 1914, www.tankonyvtar.hu). A Juhász nagyon gyakori családnev, de a családnevek enciklopédiájában a Bacsa, Bácsi, Bacsó családnevek is feljegyzésre kerültek. A Bács és Bacsó anyakönyvezhető keresztnév is (Hajdú 2010, www.nytud.mta.hu)

Csobán, bürgés, birkás: A juhász más néven. Ha kor, nem, vagy haszon szerint szeretnénk megkülönböztetni a juhászokat, akkor a következő kifejezésekkel pontosítható ez a foglalkozás: bárányos, kospászor, meddőjuhász, tokjós, ürös (Herman 1914). A Birkás, Bürgés, Birgés családnevek, míg a Csobán, Csobánc anyakönyvezhető férfi keresztnév (Hajdú 2010, www.nytud.mta.hu).

Estronga-hajtó gyerek, isztrongás, isztronga hajtó gyerek, sztrenga hajtó (esztrengás): Az esztrenga (tovább helyezhető juhkarám) szintén román eredetű kifejezés. Olyan vesszőből vagy nádból készült építmény, amely a nyáj egyben tartására szolgált. Teteje nem volt, és súlyából adódóan könnyen mozgatható volt. Rokon építmény volt a lészsa, szárnyék, cserény. Az esztrenga gyakran fejőkarámként is szolgált. A falait már előre levett

oszlopokhoz rögzítették. Az Estronga-hajtó feladata volt ide terelni az állatokat, illetve, ha a fejés is itt történt, a fejtőlyukakhoz hajtani az egyedeket. Kecskemét környékéről már az 1620-as évektől említik ezt a foglalkozást (Paládi-Kovács 1993, wikipédia).

1. kép. Esztrenga Hajdúszoboszlóról (MEK).

Fejtő: A fejhető állatokat (fejőnyáj) legeltető pászor elnevezése (Ecsedi 1929). A fejések miatt ez nehezebb, nagyobb szakértelmet igénylő, időszakos, áprilistól szeptemberig tartó munkakör volt (MEK). Vezetéknévként is előfordul.

Meddős: A fejt állatok és a meddők sokszor külön legeltek. Utóbbiakat a meddős vigyázta (MEK). A meddők közé sokszor az ürüket is berakták (Ecsedi 1929).

Móré: Nagy nyájnál a pakulárt segítő juhászbojtár (Herman 1914). Cigány vagy magyar eredetű kifejezés. Családnévként is előfordul (Hajdú 2010).

SERTÉS

Csürhés: Kezes pásztortípus, vagyis az állatokkal naponta a legelőre járó disznópásztor, a csordás megfelelője (Bodó 1992).

2. Kép: A csürhés hajtja a legelőre a disznókat (MEK)

Kanász: A disznópásztor elnevezése, mely a kondát vagy csürhét vezető hím egyedről kapta a nevét. Családnévként is előfordul, de találhatunk olyan feljegyzést is, ahol esztétikai okokra hivatkozva e vezetéknévét valaki Szentesire módosította (Hajdú 2010).

A disznópásztorokat is különböző elnevezésekkel illették attól függően, milyen állatokat őriztek, így a csak ivaros hím egyedeket a kanos, a csak ivartalan hím állatokat az ártányos vigyázta. Koczásnak hívták a csak nőivarú egyedek őrzőjét, és kutriczásnak a fiatal kocák pásztort (Herman 1914). És a fentiek analógiájára a fiatal egyedekre a malaczos vigyázott. Több esetről is tudunk, ahol a Kocza család nevet változtatott és Fodor vagy Berényi néven éltek tovább (Hajdú 2010).

3. kép: Somogyi kanász (Szemplér Mihály rajza, 1861, www.dka.oszk.hu)

Kondás: Szilaj pásztortípus, azaz az állatokkal tartósan kint volt a legelőn. A gulyás megfelelője (Bodó 1992).

ÁLTALÁNOS ELNEVEZÉSEK ÁLLATFAJTÓL FÜGGETLENÜL

Bojtár (gulyásbojtár, csikósbojtár, juhászbajtár, kanászbajtár): A bojtárok feje az öregbojtár (öreg bujtár). Bojtárok hiányában sokszor a pásztor gyerekei látták el ezt a feladatkört. Vezetéknévként is találkozhatunk e kifejezéssel (Hajdú 2010). Erdélyben a juhtej feldolgozásával járó feladatokat a bács végezte, a legeltetés, a nyáj (falka) őrzése azonban a pakulár és a bojtár, ottani elnevezéssel csóring, csóringár, monyator munkája volt. Ez amolyan „szaladjide-hajtsad onnan” munkakörnek felelt meg (Herman 1914, MEK, <https://dudenbuch.blog.hu/2009/01/14/bacs>). Az elletős bojtár (elletős) szerepét sokszor fiatal fiú töltötte be, ezért „elletős fiú” megnevezéssel is illették (Ecsedi 1929).

Pakulár, pakurár, pakuraru: A bojtár oláh (román) eredetű elnevezése. Fejő pakulár, meddő pakulár, pakulárfiú. A szó eredetije a latin baculus szóból eredeztethető, ami a bottal hozható összefüggésbe és a pásztorbotra enged következtetni (Herman 1914). A Pakulár mint családnév is megtalálható.

Talyigás, tanyás: Tanyán gazdálkodó pásztor. Kiszolgálja a magasabb ranglétrán álló pásztorokat. Fej, mosogat, vályút mos, dögöket hord. Magasabb rangú is válhat belőle, így bojtár és akár számadó is lehet az idő előrehaladtával

(Herman 1914). Talyigás formája családnév is.

4. Kép: Marhapásztor pakulár (1816)

A felhasznált irodalom a szerzőnél elérhető.